

Отримано: 20 листопада 2021 р.

Прорецензовано: 2 грудня 2021 р.

Прийнято до друку: 3 грудня 2021 р.

e-mail: sgurbanska@yahoo.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2021-12(80)-84-87

Гурбанська С. О. Лінгвокультурологічний аспект досліджень семантичної структури стійких висловлювань з антропонімічними компонентами. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2021. Вип. 12(80). С. 84–87.

УДК: 81-2:811.111-26:7.038.6

**Гурбанська Світлана Олександрівна,**  
кандидат філологічних наук, доцент,  
Київський національний університет культури і мистецтв

## ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕНЬ СЕМАНТИЧНОЇ СТРУКТУРИ СТІЙКИХ ВИСЛОВЛЮВАНЬ З АНТРОПОНІМІЧНИМИ КОМПОНЕНТАМИ

У статті запропоновано лінгвокультурологічний підхід до вивчення фразеології крізь призму мовної і культурної взаємодії; визначено роль стійких висловлювань з антропонімічними компонентами у мовній картині світу; розглянуто теоретико-методологічні засади лінгвокультурологічного аспекту досліджень стійких висловлювань з антропонімічними компонентами. Саме лінгвокультурологічний аспект вивчення таких мовних одиниць як стійкі висловлювання, у складі яких є антропоніми, сприяє виявленню духовних, моральних, етичних цінностей кожної окремої національно-культурної спільноти, завдяки чому можливим є встановлення взаємозв'язку мови й культури, зокрема і визначення національної специфіки досліджуваних мов та виокремлення універсальних явищ, що їм притаманні. Лінгвокультурологічний метод у фразеологічних дослідженнях сприяє глибокому вивченню своєрідності стійких висловлювань як знаків мови, що містять у своїй семантичній структурі ціннісні надбання кожної окремої національної культури.

**Ключові слова:** стійкі висловлювання, фразеологічна семантика, семантична структура стійких висловлювань, коди культури, антропонімічні компоненти стійких висловлювань, лінгвокультурологічний аспект досліджень, лінгвокультурні концепти.

**Svitlana Hurbanska,**  
PhD, Associate Professor,  
Kyiv National University of Culture and Arts

## LINGUOCULTURAL APPROACH TO THE STUDY OF SEMANTIC STRUCTURE OF SET EXPRESSIONS WITH ANTHROPONYMIC COMPONENTS

In this article a linguocultural approach to the study of phraseology through the prism of linguistic and cultural interaction is offered; the role of set expressions with anthroponymic components in the language picture of the world is determined; the theoretical and methodological bases of the linguocultural aspect of set expressions with anthroponymic components researches are studied. It is the linguocultural aspect of the study of such language units as stable expressions, which include anthroponyms, that contributes to the identification of spiritual, moral, ethical values of each separate national and cultural community, making it possible to establish the interaction of language and culture, in particular, including determining the national specifics of investigated languages, and the separation of universal phenomena inherent in them.

This research is based on the main idea of modern anthropocentric linguistics, that the human is in the focus of attention. It should be mentioned, that it is necessary to highlight the anthropocentric substratum of modern philological studies of phraseology, and their orientation on the investigating the phraseological semantics. In addition, it's important to identify various mechanisms of the language and culture interaction on the example of set expressions with anthroponymic components, taking into account that the universal and national specific characteristics, reflected in such phraseological signs, are not fully studied (the centuries old historical memory of the nation, its psychology, mentality, social practice, economic and political structure etc.).

The urgency of this study is determined by the ever increasing interest in modern linguistic researches to the theory of intertext, in particular, to the investigation of intertextual phraseology as an actualization of linguocultural concepts in the process of concept space modeling.

The relevance of this article is defined by contrastive and typological approach to the analysis of linguistic material – set expressions with anthroponymic components, their intertextual connections and specifics of understanding. It serves to facilitate the identification of typological patterns and trends, and culturally stipulated interlingual differences of the language conceptualization expression in different ethnic groups.

The feasibility of set expressions conceptual analysis is explained by scientific interest to the theory of intertextuality as a linguistic category, which will contribute to the accession of scientific studies in intertext, hypertext, precedentness, text typology etc.

**Key words:** set expressions, phraseological semantics, semantic structure of set expressions, culture codes, anthroponymic components of set expressions, linguocultural approach, linguocultural concepts.

Останнім часом спостерігається посилений інтерес мовознавчої науки до вивчення механізмів взаємодії мовних і культурних кодів, культурних традицій і стереотипів поведінки представників різних етносів, ідей сучасної антропоцентричної лінгвістики, у фокусі уваги якої перебуває людина [2; 3; 4; 6; 8; 13; 16].

Національно-культурна специфіка як невід'ємний компонент мовної свідомості активно досліджується у лінгвокраїнознавстві [1; 12], лінгвокультурології [3; 4; 5; 6; 11; 14; 18], соціолінгвістиці [1; 8] тощо. В основі лінгвокультурологічного напрямку досліджень покладено ідею взаємозв'язку мови та культури [4; 5; 6; 13; 17]. На сьогодні особливий науковий інтерес викликає дослідження мовних одиниць у їхньому тісному зв'язку із культурною свідомістю народу, його духовною та матеріальною культурою [1; 2; 3; 15].

Саме фразеологічна семантика виявляє культурну інформацію, закодовану в мовних знаках – стійких висловлюваннях узуального та okazіонального характеру. Стійкі висловлювання з антропонімічними компонентами у їхній структурі яскраво представляють культурне наповнення, беруть активну участь у формуванні кожної окремої мовної картини світу, зокрема і концептуальної.

**Актуальність** цього дослідження зумовлене антропоцентричною спрямованістю сучасних лінгвістичних пошуків у вивченні фразеології, їхньою зорієнтованістю на аналіз фразеологічної семантики, а також базується на необхідності вивчення механізмів взаємодії мовних і культурних кодів, виявлення лінгвокультурних концептів на прикладі стійких висловлювань з антропонімічними компонентами.

**Наукова новизна** полягає у встановленні лінгвокультурної специфіки стійких висловлювань з антропонімічними компонентами, які реалізують лінгвокультурні концепти і коди культури, містять національно-культурну специфіку; виявляється у визначенні стійких висловлювань з антропонімічними компонентами як особливо значущих мовних знаків лінгвокультурологічного аналізу. Не до кінця вивченими залишаються універсальні та національно-специфічні особливості фразеологічного плану вираження, які знайшли відображення у знаках фразеології, що виражають багатовікову соціальну практику народу, його історію, пам'ять, психологію, політичний та економічний устрій.

**Метою** статті є встановлення ролі національно-лінгвістичної та національно-культурної специфіки стійких висловлювань з антропонімічними компонентами у визначенні лінгвокультурних концептів.

Поставлена мета передбачає вирішення таких завдань:

- розглянути теоретико-методологічні засади лінгвокультурологічного аспекту досліджень стійких висловлювань з антропонімічними компонентами крізь призму мовної і культурної взаємодії;
- виявити взаємодію мови і культури, що реалізується у стійких висловлюваннях з антропонімічними компонентами;
- визначити стійкі висловлювання з антропонімічними компонентами як культурно марковані мовні одиниці, як мікротексти, що вербалізують лінгвокультурні концепти і коди культури;
- розглянути особливості функціонування стійких висловлювань, у складі яких є антропоніми, з позицій реалізації ними лінгвокультурних концептів і кодів культури;
- виявити фразеологічну функцію створення фрагментів мовної картини світу, зокрема концептуалізації явищ і предметів навколишнього світу;
- окреслити джерела походження власних найменувань у складі стійких висловлювань.

**Об'єктом** дослідження є стійкі висловлювання з антропонімічними компонентами.

**Предметом** дослідження є семантична структура стійких висловлювань, у складі яких є антропоніми.

**Джерельною базою** подальших наукових досліджень практичного характеру слугуватиме постмодерністський художній дискурс (з англійських, українських та російських художніх текстів буде дібрано фразеологічний матеріал – стійкі висловлювання з антропонімічними компонентами). Наукові пошуки з окресленої проблематики ґрунтуватимуться на застосуванні комплексного підходу до вибору методів дослідження: 1) метод суцільної вибірки стійких висловлювань з антропонімічними компонентами забезпечить формування корпусу досліджуваного матеріалу; 2) методика компонентного аналізу сприятиме визначенню національно-культурних особливостей у семній структурі аналізованих одиниць; 3) метод кількісно-якісного аналізу буде застосований з метою встановлення кількісних показників репрезентативності; 4) етимологічний аналіз надасть можливість з'ясувати походження антропонімів як національно-специфічних компонентів стійких висловлювань.

Національно-мовна картина світу – це світовідчуття і світорозуміння, виражене засобами мови, це вербалізована інтерпретація навколишнього світу мовним соціумом [4, с. 29]. Притримуємося думки, що «мовна картина світу, образ світу, етнічна картина світу вивчаються на межі наук, у вимірах суміжних сфер наукового знання, в аспекті етнопсихолінгвістики, лінгвокультурології, когнітивної семантики» [6, с. 15].

У широкому розумінні термін *антропонімія* характеризує сукупність лінгвістичних груп, якими позначаються власні найменування людей (імена, прізвища, по-батькові, прізвиська) та назви їхніх фізичних якостей (вік, стать, зовнішні ознаки – немовля, дитина, дівчина, молодик та ін.). Власні імена та назви людських якостей формують істотну частину ономастикону, що є цінним джерелом знань з історії культурогенезу, етногенезу, а також суспільних та міжкультурних взаємин [9].

До власних найменувань людей належать особові імена, прізвища, патроніми (імена по батькові), прізвищеві назви, прізвиська, псевдоніми, криптоніми, найменування літературних, міфологічних і фольклорних персонажів тощо. Антропоніміка як окремий розділ ономастики [7] досліджує походження, історичний розвиток, будову, географічне поширення, соціальну стратифікацію власних найменувань людей, а також національну і соціальну специфіку засобів ідентифікації особи протягом різних історичних періодів. Система власних найменувань кожного визначеного народу становить специфічну частину лексики загальнонародної мови. Серед практичних завдань антропоніміки спостерігається правописна кодифікація імен і прізвищ, унормування правил передачі іншомовних власних найменувань у певній мові, розв'язання конкретних юридичних питань, пов'язаних із документальною фіксацією імен і прізвищ, зокрема й укладання антропонімічних словників.

Національно-культурний процес розбудови фразеологічного фонду мови передбачає закріплення асоціативних значень, виникнення й подальший розвиток різноманітних конотацій у семантичній структурі стійких висловлювань завдяки антропонімічним компонентам останніх, роль яких зацентрована на посиленні емоційно-експресивного забарвлення фразеологічної семантики, її стилістичної направленості. Відтак, під час дослідження семантичної структури стійких висловлювань необхідно звертати особливу увагу на антропонімічну складову, зокрема на її функції організації фразеологічного складу мови, при цьому враховуючи особливості багаторівневої асоціативної мовної гри та інтертекстуальності.

Оскільки наше дослідження ґрунтується на вивченні фразеологічної системи мови в лінгвокультурологічному аспекті, то й зв'язок стійких висловлювань з антропонімічною складовою має базуватися на культурній інтерпретації. Відтак, лінгвокультурологічний метод у фразеологічних дослідженнях сприяє глибокому вивченню своєрідності стійких висловлювань як знаків мови, що містять у своїй семантичній структурі ціннісні надбання кожної окремої національної культури. У стійких висловлюваннях закладено менталітет, унікальний національний характер, мовна й концептуальна картини світу народу. Яскраво виражене національно-культурне наповнення стійких висловлювань покликане ознайомити з історією, культурою та реаліями життя/побуту народу.

Антропоніми – це яскравий компонент і словникового складу мови загалом, і фразеологічного фонду зокрема; «... це фонові знання, специфічні види національно-культурних текстів, що зберігають у своїй семантичній пам'яті культурно-історичні сюжети, вписані в сучасну суспільну свідомість» [1, с. 42]. Вони наділені теоретико-лінгвістичною, побутовою, історичною та етнографічною інформацією, виконуючи такі функції: номінативну, комунікативну, експресивну, ідентифікаційну, емоційну тощо [1; 3; 4; 6; 15]. Антропонімічні компоненти посилюють емоційно-експресивне забарвлення стійких висловлювань, акцентують увагу на їхній стилістичній направленості. Відтак, національно-культурний процес полягає у закріпленні асоціативних значень та виникненні конотацій у семантиці стійких висловлювань.

Антропоніми наділені етнокультурною інформацією. Завдяки тому, що вони містять визначене конотативне забарвлення, додаткові семантичні відтінки, стійкі висловлювання набувають експресивного забарвлення, емоційно-оцінну та семантичну характеристики.

Оцінка вважається невід'ємною складовою стійких висловлювань, оскільки значення останніх містить в собі і відтворення певної інформації навколишньої дійсності, і асоціативну базу мовця у ставленні до неї. Виокремлено п'ять типів оцінки: 1) антропоцентрична оцінка, що передбачає оцінювання реалій навколишнього світу з позицій людини; 2) культурно-естетична оцінка, що відображає становлення культурно-естетичних цінностей суспільства; 3) християнсько-релігійна оцінка, що відтворює стан духовності людини, прагнення до досконалості душі; 4) національно-етнографічна оцінка, що зображає становлення нації, патріотизму, національної самосвідомості; 5) соціальна оцінка, що є шкалою цінностей у визначеному суспільстві та у світі загалом [10, с. 229-230].

Стосовно питань семантичної структури стійких висловлювань, то її національно-культурні елементи, як пише К. Й. Баюн [2, с. 105-106], виявляються на трьох рівнях:

I. В ідіоматичному значенні стійких словесних комплексів (за допомогою метафоризації, семантичного переміщення).

II. У значенні лексичних елементів стійких висловлювань (етнічно-культурні реалії, знаки невербальної комунікації, архісемантика, безеквівалентна лексика).

III. У прямому значенні висловів-прототипів, які змінили своє значення (в основі стійких висловлювань закладено народні традиції, звичаї, обряди, ігри тощо).

За структурно-граматичною будовою стійкі висловлювання ділять на такі, що організовані за типом простих і складних речень, і такі, що визначаються характеристиками підрядних та сурядних словосполучень [11; 14; 15; 17].

Серед джерел походження стійких висловлювань з антропонімічними компонентами О. М. Галинська виокремлює міфологію, історію, традицію, літературу, Біблію та ін. [3]. Відповідно до національно-культурної семантики, стійкі висловлювання відображають історичні події, явища, ситуації, факти, культуру, побут, предмети тощо [4; 6; 11; 16].

Власні імена наділені різнобарвними конотаціями, висвітлюючи у такий спосіб реалії людського життя/побуту [3; 4; 6; 11; 14]. Антропонімічними компонентами стійких висловлювань зазвичай виступають загальновідомі й поширені жіночі і чоловічі імена, зокрема прізвища, прізвиська. Вони, як правило, відображають спостереження за поведінкою людей, побутовими ситуаціями – навколишньою дійсністю загалом; використовуються для характеристики людей за різними ознаками; творяться народними спостереженнями, зокрема й увагою (за морально-етичними якостями людей, їхніми віковими особливостями та ін.).

Відтак, фразеологічна система мови є лінгвістичною й культурною спадщиною, яка зображає розвиток мови упродовж історії людства на лінгвістичному рівні – передає її від покоління до покоління, зокрема змальовує бачення світу: національну культуру, звичаї, традиції, вірування, в цілому історію нації. Стійкі висловлювання висвітлюють менталітет народу – його світосприйняття, характерні лінгвокультурні концепти та коди культури. Закладені у стійких висловлюваннях коди культури, відображають культурний, духовний та історичний досвід народу, що й формує культурну самосвідомість.

Саме стійкі висловлювання з антропонімічними компонентами (як культурно марковані мовні одиниці) займають особливе місце у формуванні національних мовних картин світу кожної окремої нації, зокрема у концептуалізації світу – у реалізації кодів культури, які транслюють національно-культурну інформацію, та представленні лінгвокультурних концептів загалом.

Вивчення стійких висловлювань з позицій національно-культурної семантики робить можливим виявлення найрізноманітніших системних зв'язків у досліджуваних мовах, зокрема дозволяє проаналізувати особливості культури й менталітету її носіїв. Усе це сприяє розкриттю базових загальних та унікальних характеристик національної специфіки на прикладі семантичної структури мовних знаків фразеології, які містять культурно-ціннісну інформацію і маркованість, та які зумовлені історичними, географічними та етнокультурними факторами.

Серед джерел антропонімів у складі стійких висловлювань виокремлено такі: Біблія, історія, міфологія, фольклор, література, культура, побут, традиція.

Визначено п'ять типів оцінки, що є характерною для стійких висловлювань з антропонімічними компонентами: антропоцентрична, культурно-естетична, християнсько-релігійна, національно-етнографічна, соціальна.

Серед функцій антропонімів у семантичній структурі стійких висловлювань виокремлюємо такі: забезпечення лаконічності викладу інформації, створення виразної образності, передача ставлення/оцінки, посилення виразності/експресивності висловлювання, розширення меж мовної гри, забезпечення конотативних відтінків тощо.

**Перспективи використання результатів дослідження.** Лінгвокультурологічний аспект вивчення таких мовних одиниць як стійкі висловлювання, у складі яких є антропоніми, сприяє дослідженню мовних картин світу, виявленню духовних, моральних, етичних цінностей кожної окремої національно-культурної спільноти, завдяки чому можливим є встановлення взаємозв'язку мови й культури, зокрема і визначення національної специфіки досліджуваних мов та виокремлення універсальних явищ, що їм притаманні. *Перспективним аспектом дослідження* є вивчення реалізації різноманітних лінгвокультурних концептів та кодів культури стійкими висловлюваннями у постмодерністському художньому дискурсі.

**Література:**

1. Ажнюк Б. М. Англійська фразеологія у культурно-етнічному висвітленні. Київ: Наукова думка, 1999. 136 с.
2. Баюн К. Й. Національно-культурний аспект досліджень фразеологічних одиниць в сучасній німецькій мові. *Вісник Інституту підприємництва та сучасних технологій 1 (1)*. Житомир: ІПСТ, 2007. С. 105–108.
3. Галинська О. М. Лінгвокультурна інформація англійських та українських інтертекстуальних фразеологізмів: автореф. дис. ... філол. наук. Київ, 2012. 20 с.
4. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу. Київ: Логос, 2004. 284 с.
5. Гумбольдт В. Язык и философия культуры / пер. с нем. М. И. Левина и др. Москва: Прогресс, 1985. 456 с.
6. Гурбанська С. О. Національно-культурний аспект досліджень англійських стійких висловлювань з антропонімічним компонентом у постмодерністському художньому дискурсі. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»*: зб. наук. пр. Херсон: Вид. дім «Гельветика», 2019. Вип. 36. С. 14–17.
7. Енциклопедія сучасної України. Режим доступу до ресурсу: [http://esu.com.ua/search\\_articles.php?id=43065](http://esu.com.ua/search_articles.php?id=43065)
8. Иванова С. В. Лингвокультурологический аспект исследования языковых единиц: дисс. ... докт. филол. наук: 10.02.19 – теория языка. Уфа, 2003. 364 с.
9. Калакура Я. С., Головкин С. В., Войцехівська І. Н. та ін. Історичне джерелознавство: підручник. Київ: Либідь, 2002. 488 с.
10. Космеда Т. А. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. Львів: Вид-во ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. 350 с.
11. Мізін К. І. Усталені порівняння крізь призму артефактного коду культури: зіставно-лінгвокультурологічний аналіз (на матеріалі англійської, німецької, української та російської мов). *Науковий Вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. Вип. 2. С. 24–27.
12. Ревель Ж. История ментальностей: опыт обзора. *Споры о главном*: статьи. 1993. С. 51–58.
13. Серебренников Б. А. Роль человеческого фактора в языке. Язык и мышление: монография. Москва: «Либроком», 2009. 247 с.
14. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва: Языки русской культуры, 1996. 288 с.
15. Щирова В. С. Соматические фразеологизмы немецкого языка в когнитивно-дискурсивном аспекте: на материале периодической печати: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04 – германские языки. Тамбов, 2005. 225 с.
16. Hurbanska S. Multifunctionality of phraseological units in postmodern literary discourse. *Language, Individual and Society*. Bulgaria, Elenite Holiday Village: International Scientific Publications, 2014. Vol. 8. P. 344–351.
17. Ptashnyk S. Textbildende Funktionen phraseologischer Modifikationen in der Pressesprache. *Thesenband der Berliner Linguistik*. Berlin, 2000. T. 9. S. 31–32.
18. Wierzbicka A. “Culture scripts”: A semantic approach to cultural analysis and cross-cultural communication. *Pragmatic and Language Learning: Monograph Series*. 1994. Vol. 5. P. 1–24.